इ. वि. का. राजवाडे संशोधन मंडळ धुळें.

—: हस्त लिखित ग्रंथ संग्रह :—

ग्रंथ क्रमांक ४३४४ वे १५८ (४६४)

ग्रंथ नाम वाक्य सुधा-टीका.

विषय म० वेदांत.

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

श्री २ड
२.३

वेदान्त.

मराठी

४३४ वे: १०८
सहा

महेश्वर कृत वाक्यसुधा टीका

पानपात्र

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan Mumbai. "

(१)

॥अथवाक्यसुधाप्रारंभः॥

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

(2)

वा० धा० श्रीगणेशायनमः ॥ श्रीसरस्वत्यैनमः ॥ श्रीगुरुभ्योनमः ॥ श्रीमत्शं
१ करपादोक्तआर्ष्यजेंतीर्थराजत्तें ॥ जांतहेंआरतीत्तीर्थेंआरत्तीत्तीर्थराज
त्तें ॥ १ ॥ अथवाअगनत्यादआर्ष्यजेंतीर्थराजत्तो ॥ त्यात्रूनीहेंवाक्यसुधा ॥
सुधाकुंभविराजत्तो ॥ २ ॥ पिउइछितिजेवाक्यसुधाजेंवीसुधासुर ॥
त्याहियापानपात्रात्तेंध्यावेंहेंवसुधासुर ॥ ३ ॥ श्रीमद्बारतीत्तीर्थना
मकगुरुवर्यजेत्तेंलोकोत्धाराआरीवाक्यसुधानामप्रकर्णीतेंक।
रित्तेजाह्लेत्तेथेंग्रंथनिर्विघ्नत्तेसाटी ॥ कूटस्थरूपपरमात्मस्वरू रा मः
पानुस्मरणालक्षणमंगलात्तेआचरीत्तहोत्सात्तेसचिदानंदस्वरू १

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(2A)

पावस्थानलक्षणमोक्षजोत्तोमहावाक्यविचारजन्यसाक्षात्कारावचु
त्तनघडेवाक्यार्थसाक्षात्कारहीपदार्थपरिशोधनावाचूननघडे।
।।यास्तवश्रीज्ञाप्यकाराहीश्रावीरक ज्ञाप्याचेंठायींप्रतिपादिलाजो
अर्थत्यात्तेंचित्तिंधरूनत्वंपदार्थपरिशोधनात्तेआरंभिलाहेत्त ।।
श्लोक रूपंदृश्यंलोचनंदृक्तद्दृश्यंदृक्तुमानसं ।। दृश्याधीवृत्तयः
साक्षीदृगेवनतुदृश्यत्ते १ ।।मानश्लोक।। रूपात्तेंदेखवत्तेचक्षु। चा
क्षूत्तेंदेखवत्तेमन।।मनोवृत्तीसदेखवत्तोसाक्षादृष्टाचदृश्यन ।।१।।चक्षु
नेजेंअवलोकिजेत्तेंरूपसर्वहीदृश्यह्मणावें।।त्याचेंग्रहणकरिते

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(३)

वा·धा· जेंचक्षूनेंरूपाचें दृष्ट होय॥ एवंचतेंचक्षू हीमनास दृश्य होय॥ मनचक्षू
२ चेंदृष्टें होय॥ मनाच्यावृत्ती इच्छासंकल्पादिक ज्यात्याही दृश्य होत॥
त्याचा द्रष्टा साक्षी ह्मणिजे शरीरत्रयविलक्षण प्रत्यगात्मा तोद्रष्टा
चहोय॥ त्यालादृश्यत्वकदापिनवते॥१॥ याप्रकारेंत्वंपदार्थप्रत्यगा
त्माजोत्यातें संक्षेपें दर्शविनप्रथमचरणांतउक्त जोअर्थत्यातेंचया
द्वितीयश्लोकींविस्तारितो॥ श्लोक॥ नीलपीतस्थूलसूक्ष्महस्व
दीर्घादिभेदतः॥ नानाविधानिरूपाणि पश्येल्लोचनमेकधा॥२॥ समश्लो
क॥ नीलपीतस्थूलसूक्ष्महस्वदीर्घादिभिन्नतो॥ रूपेंनानाविधेंत्या २

" Joint Project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

(3A)

तेंपाहेंलोचनएकत्तें ॥ २ ॥ द्रव्यत्वासनिमित्य अनेकत्वहोय ॥ द्रष्टेपणासनि
१ मित्यैकत्व ॥ अत्त एवनीलपीतादिनानाविधेंसणुनद्रव्यत्वात्तेंपावली।
तोजेंरूपेंत्यात्तेंग्रहणकरीत अमतात्यात्यारूपाचेठांईत्तदनुसौन्नि २
न्नानहोतांचक्षुरिंद्रियप्रवर्तेंत्तें ॥ यास्तवचक्षुसद्रष्टेपणयुक्त ॥ २ ॥ याने
तरप्रथमश्लोकींद्वीतीयचरणींकल्पनउक्तीजी ॥ अर्थत्यात्तेंस्फुटक
रूनयाचन्यायेंश्रोत्रादिकहीजाणावेंऐसेंबोलत्तो ॥ श्लोक ॥ अंधमंद
घपटुत्वेषुनेत्रधर्मेंषनेकधा ॥ संकल्पयेन्मनः श्रोत्रत्वगादौयोज्यतामि
दं ॥ ३ ॥ समम ॥ अंधमंदत्वादिनानानेत्रधर्मासिकल्पितें ॥ मनएकयाच

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(4)

वा०धा० वृत्तींइंद्रियांतरजाणिजे ॥ ३ ॥ सामान्यताहिरूपग्रहणीअशक्तत्तातेंते
३ ज्ञाचेंअंधत्व ॥ सामान्याकारेंरूपग्राहकत्व ॥ रूपाचेंभेदजाण णे
हेपटुत्व ॥ एवंचनेत्रधर्मेंअनेकत्वें [illegible] नीनेत्रहीद्रव्यहोय ॥ यानेत्रध
र्मीतेंमनएकधाह्मणजेनेत्र सारेंभिन्नाभिन्ननहोतांग्रहणकरितें
॥ अतएवमनद्रष्टेंहोय ॥ याचप्रकारें श्रोत्रादिकद्रव्यहो अनेकत्वें
॥ श्रोत्रादिकद्रष्टेंहोयएकत्वें ॥ श्रोत्रादिकहीबधिरत्वादिनानाभेदा
स्तवद्रव्यहोय ॥ त्याचाग्रहणीमनासएकरूपत्वह्मणूनमनद्रष्टेंहो राम:
य ॥ ३ ॥ आतांप्रथमश्लोकाचाउत्तरार्धउक्तजोअर्थत्यातेंविस्तारि ३

Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(4A)

तो॥श्लोक॥कामसंकल्पसंदेहाश्रध्याश्रद्धे धृतींरधृतीर्ह्रीर्धीर्भीरित्येव
माहीन्नत्तासमस्तेकधाचित्ति॥ध॥समम०॥इछासंकल्पसंदेहलज्जा
बुध्यीनयादिक॥श्रद्धाअश्रविश्वासधैर्यएकसाक्षीप्रकाशित्तो॥ध
रज्जुचाअज्ञानेंरज्जुचेठाइंआरोपिलेतेंसर्पादिकजेत्यांतेंरज्जुज
सीप्रकाशिते॥तद्वत्तआपुल्याअज्ञानात्तवआपलेठाइंआरोपि
लेंत्तइछासंकल्पसंदेहादिकमनोवृत्तीविशेषजेत्तेंअप्रनेंकल्पु
नदृश्यहोत्तत्यात्तेंसर्वात्तिस्वगत्तादिभेदरहितसच्चिदानंदरूपप्र
त्यक्चैतन्यप्रकाशित्तेंतेंदृश्यविकामानुरूपविकारीनहोत्तांएक

(5)

वा०ध० ४ रूपत्वेंचवर्त्तेह्मणऊनदृष्टाचहे। यदृश्यनव्हे॥ इंद्रियासकिंवाम
नासदृष्टेपणा अप्रसत्तांहीदृश्यत्वजसेंवर्णिलेंतद्तत्तप्रत्यक्चैतन्या
सहीदृश्यत्वकांनघडेह्मणालतरीदृष्टाअप्रसज्जियासदृश्यघडेल
॥ प्रत्यगात्मासर्वांचादृष्टात्यासअन्याणखीदृष्टानाहींह्मणऊनदृश्य
त्वनघडे॥ आत्तांअन्यआत्मात्याचादृष्टाह्मणवातरिअनवस्था
दोषघडत्तो॥ आत्तांतोचप्रत्यगात्मास्वदृष्टाह्मणावातहीदृश्यत्व
तेंचदृष्टेपणाऐसाविरोधघडत्तोयास्तवसर्वदृश्यातेंप्रकाशून रामः
स्वप्रकाशस्वप्रकाशात्मानसाक्षीजोत्यासदृश्यत्वनघडेहा॥सि॥ ४

(5A)

ध्यांत॥४॥आत्ताप्रत्यगात्मानिर्विकारकसातेंबोलततो॥श्लोक॥नो
देतिनास्तमित्येषान्ववृद्धिंयातिनक्षयं॥स्वयंविभात्यथान्यानिभा
सयेत्साधनंविना॥५॥सम॰॥र्मक्षीनतोजन्मेनानपावेवृद्धिनक्ष
२१ य॥स्वप्रकाशेंस्वयेंज्ञासेजडातेंहिप्रकाशितो॥५॥कूटस्थासर्वीअ
ज्ञावकर्त्तेनायास्तवउत्पन्नहे॥य॥प्रतीहीअप्रज्ञावनाही॥यास्तवता
त्रणतेंनपावे॥यास्तवहाआत्मा॥आणखीप्रकाशकनइछित्तास्व
येचप्रकाशमर्मनहोउंनस्वातिरिक्तसकळआरोपितवस्तुतेंप्रका
शितोआपलेपणाचाप्रत्ययजेघेंतोआत्माविकाररहितस्वरूप॥स्व

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(6)

पा०ध० यंप्रकाशात्म्हणुन ॥ जेंविकाररहितनहोयतेंस्वयेंनभासे ॥ जसेंअहं
५ कारादिकअहंकाराचासाक्षीआपणअंएवतेंस्वयंप्रकाशनव्हे त
॥ आत्माविकाररहितरुपम ॥ आत्मास्वप्रकाशोसर्वजडांतेंप्रकाशि
वीतोह्मणुनजेंजडांतेंनिरपेक्षप्रकाशेंनप्रकाशीतेंनिर्विकारनव्हे
॥ जसेंअहंकारादिक ॥ याप्रकारेंनीर्विकारआपणचस्वयंप्रकाश
मानह्मणेनसाक्षीसर्वदृष्टा [illegible] होय [illegible] दृश्यनव्हे ॥ एवंचअसत्प्रत्य
यासआश्रयरूतप्रत्यगात्मादृष्टातद्भिन्नप्रत्ययासआश्रयभू राम:
तअंतः।करणादिकसर्वदृश्यचहोयपरंतुप्रत्यगात्माचपरमा ५

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(6A)

त्मासिद्धहोतो॥ एवंचयेथेसाक्षीप्रत्यगात्माप्रत्यक्चैतन्यकूटस्थइ
त्यादिकशब्दें एकचप्रत्यत्वंपदार्थबोलिजे॥ तोचिशुद्धतत्पदार्थअ
तएवजीवब्रह्मैक्यसिद्धचअप्राहितत्प्राप्तिहिपडेंअंतीपरिहारार्थ
विचारकरिजेतो॥५॥ अधीइंद्रियांचेदृश्यत्वलक्षूनमनासहदेहोप
एबोलिलेतेंनघडे॥ अस्माङ्गिन्नअनपयासअप्राप्त्रयपत्द्वाएणुनतेंजडस्व
पघटवत्दृश्यचहोयहासिद्धांत॥ तद्व्यार्त्यसन्तोत्तत्वनघडे॥ तसाच्चज
डविलक्षणसच्चप्रकाशसाक्षीजोत्यासहिसंसारनघडे तोअप्रसंगउ
दासीनलक्षण॥ जोसंसारीतोअप्रसंगउदासीननव्हेजसाअहंकार॥

(७)

वा॰धा॰ ६ दिक ॥ अप्रसंगत्वबेदाने अप्रसंगो ह्ययं ऐसें प्रतिपादिलें आहे याप्रकारें
मनास वात्तत्साक्षी जो त्यास अप्रमोक्तृत्वप्राप्त अप्रसत्तासार निवर्त्तकद्व
नकिमर्पर्यंत्ते वृत्तिज्ञानप्रत्तिपादिक करणारभ्य निष्प्रयोजन ऐसे अप्रयोचे
स्तवचिदाभासातें अंगिकारुन बोलतो ॥ श्लोकः ॥ चित्छायावेशतो
बुद्धौ भानं धीस्तु द्विधा स्थिता ॥ एका हंकृतिरन्यास्यादंतःकरणरू
पिणी ॥ ६ ॥ समग्र ॥ आत्मछायेचिया योगे अंतःकरणभासले ॥ त्याचें
प्रकारें ते दोन मन आणि अहंकृति ॥ ६ ॥ नानाप्रकारें परिणमले ऐसें अं रा॰म॰ ६
तःकरण निर्मळ द्रव्य जे त्याचे ठाइं कूटस्थ चैतन्याचें प्रतिबिंब प्रवेशालें

(7A)

आहेतत्प्रकाशेंकरूनस्वयेंजडहीअंतःकरणेंयेंप्रकाशमानचका स्व
यऐसेंशेंतेंचुंबकसन्निधानेंलोहजसेंतसेंसाक्षी॥संनिधानेंनाना
विधाचेष्टाआचरतेंतेंअंतःकरणमुख्यत्वेंद्विप्रकारत्यामधेंएकअं
शाकर्तस्वरूपअहंकृतिशब्देंबोलिजेतेंदुसरेंअंशाकरणस्वरूपअ
हेइदंएसीवृत्तीज्याचिनेंमनःशब्देंउच्चारितो॥इच्छासंकल्पादिक
सर्वहीअंतःकरणपरिणाम॥अंतःकरणचतुष्टयायामध्येंअंतर्भू
तहोत॥त्यामध्येंकर्तस्वरूपबुद्धीअहंकाराचेंठांइ॥करणस्वरू
पचित्तमनाचेंठांइअंतर्भूतजाणावेंअंतएवअंतःकरणचिभेदमुख्य

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(8)

वाधा० त्वेंहीनघिहोत ॥ ह्मणएजे वृत्तीमंतकीवावृत्तीरूप अंतःकरणाचा आ
७ त कार ॥ यावेगळीतीय आकार अप्रसिद्ध ॥ अंतएवचैतन्ययोगें प्रका
शीतऐसें स्वविकारानुरूप होत्साते प्रतिबिंबसहित अंतःकरण
जेतें वृत्तीमंतकार्तरूप अहंकार शब्दें बोलताहेत ॥ तेंच करणात्मक
वृत्तीरूप मनःशब्दें बोलताहेत ॥ हा भाव ॥ ६ ॥ सर्वोक्तिलक्षण मना
आणि अहंकार यामध्यें अहंकाराचा तादात्म्य करून देहचेतन ल्यातें
पावतो ऐसें बोलतो ॥ श्लोक ॥ छायाहंकारयोरैक्यं तप्तायःपिंडवन्म रामः
तो ॥ तदहंकारतादात्म्याद्देहश्चेतनतामगात् ॥ ७ ॥ स म० ॥ प्रतिबिंबअ ७

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(8A)

हेंकारतप्तलोहाग्निचेपरीअग्निन्हवेत्तिघोगेस्थूळदेहसचेतन ॥७॥
छायाह्मणजेप्रतिबिंबअहंकारह्मण॥ जेकर्त्तीयाअनयत्ताचेऐक्यत्व
णजेतदात्म्यतातिअग्निसंबंधेकरूनअग्निरूपलोहपिंडजोतप्त
हृदजाणिजे जसेंतप्तलोहपिंडाचेठांइंहाअग्निहोयहेंलोहहोय
ऐसेंहेंपृथककारणनघडे॥तसेंअहंकाराचेठांइंहेंप्रतिबिंबहाअहंका
रऐसेंवेगळेकर्त्तव्यनघडेहाभाव॥ त्याअहंकारासीतादात्म्यह्मण
जेएकरूपताआहे ८ ह्मणुनजडहीहोत्सातांस्थूळदेहजोतोचेतन
त्वातेंपावला॥ ह्मणजेजसिपरिक्षेसाठीकुधामघेंटाकीलीमरक

A Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(9)

वा० धा०
६

तत्रिळाती प्रतिबिंबली होत्साति स्वसंबंधें अन्योपद्रु धात्तें नीलवर्ण
भासवितेत्त हृत्स्वजांवेच सर्वांतर्यामी कूटस्थरूप सर्वसाक्षी अहं
कारादी सकल दृश्य आगात्तें प्रकाशितो हा भाव ॥ ७ ॥ अहो अहंका
राचें तादात्म्य प्रतिबिंब स्थूल देहाचे ठांइ जसें तसेंच मिथ्या हे तो मी
ऐकतो या अनुभवास्तव इंद्रियाचे ठांइ ही वर्णुयें ॥ ऐसी अंगांच्या का
धरून इंद्रिये त्या गोलकाचे ठांइ वाहि त्यापाविना स्वविषयग्रह
णी समर्पन होत की बहुताइं इंद्रिय गोलकावेगळी स्वतंत्र बाहत्ता राम:
हे ही न घडे गोलक स्थूल देहाचे अवयव होत यास्तव गोलक स्थू ६

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(9A)

लदेहरूपचहोतेंआणखीमीब्राह्मणमीमनुष्यमीकालामीगोरा
ह्मणत्तोजैसेंतैसेंमीचक्षूमीश्रोत्रऐसेंह्मणेनाआणखीकोणत्तूंह्म
णऊनपुसतांचदेहात्तेंलक्षूनमीह्मणत्तोजसेंत्तसेंइंद्रियात्तेंपृथक
लक्षूनमीत्म्हणेनायासांरवइंद्रियत्तादात्म्यात्तेंपृथकूनवर्णित्तां
अहंकारासकोणकोणासीतादात्म्यककसेंत्तेंबोलत्तो॥श्लो
कः॥अहंकारस्यतादात्म्यंचिच्छायादेहसाक्षिभिः॥सहजंकर्मजंभ्रां
तिजन्यंचत्रिविधंक्रमात्॥८॥समस०॥चिच्छायेसि अहंकारस्वभा
वेंऐक्यपावला॥कर्मानेंस्थूलदेहासीआविचारेंस्वसाक्षिसी॥

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(१०)

वा०धा० ॥ ८॥ अहंकार ह्मणिजे कर्त्ता जो त्यास चित्छाया ह्मणिजे प्रतिबिंब जें तें
९ णेंसीं तादात्म्य संबंध सहज ह्मणिजे ज्ये काळिचा अहंकार त्येचि
काळीचा चिदात्म्यासि संबंध ही जाणावा ॥ अहंकारास स्थूल दे
हेसीं जें तादात्म्य तें कर्मजे ह्मणिजे जो प्रपंचरूपें चे ठाइं भोगप्रद करी
जें तेणें घडले असे ॥ अहंकारः आणखी साक्षियाचें तादात्म्य जें तें
भ्रांतिजन्य ह्मणिजे अधिष्ठान संबंधीं यथार्थज्ञानरहित जें तें
णें करून उत्पन्न जाणावें ॥ अहंकार साक्षीं तादात्म्य जें तें भ्रांतिजं रामः
न्य खरें जास्तव अधिष्ठानज्ञानें नासतें ॥ जसें रज्जुसर्पादितादा ९

(10 A)

त्पय॥ ९॥ अहंएवमयमनादिरनंत ऐसीश्रीभाष्यकारानेबोलिलें अ
सेतस्मात्तअहंकारसाक्षीतादात्म्याचिनिवत्तीनघडेत्तेंव्हांनिःश्रे
षदुःखननाशोपरमानंदलाभलक्षणमोक्षजोत्याचिनीरासाचेऐ
सीअशोकाधरूनब्रह्मात्मज्ञानपर्यंतभ्रांतीजन्यतादात्म्यासअ
त्तनाहीऐसीभाष्यकाराचीविवक्षा॥ आत्मप्याअस्यानर्थहेतोः
प्रहाणायइत्यादित्तद्वाक्यवीवोधप्राप्तीहोईल॥ तस्मात्तभ्रांति॥
न जन्यतादात्म्यअधिष्ठानज्ञानेनिवर्तते॥ कर्मजन्यतादात्म्यनिवृत्ति
जेत्तेप्रतिदिनीसुषुप्तीचेठांईअनुभविलीचआहे॥ एवंचसहजता

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)
दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८
Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com